

Л. А. Семак (м. Дніпро)

СЕМАНТИКА КОНТЕКСТНИХ СИНОНІМІВ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ

Одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної лінгвістики досі є студіювання лексико-синонімічних одиниць. Представники сучасної науки, спираючись на здобутки семіотики, зокрема її підрозділів – семантики і прагматики, послідовно розробляють раніше не досліджені проблеми цієї галузі, намагаються переосмислити сутність близькозначності слів у руслі новітніх мовознавчих напрямів, у межах яких актуалізовано функціонально-семантичний опис близькозначних слів.

Лексична синонімія – один із найразючіших доказів системності лексики української мови, тому таке явище зазвичай було об'єктом вивчення лексикологічних праць. Утім, аспектологія сучасної синоніміки ширшає, про що свідчать наукові розвідки В. Басок, І. Борковської, Н. Голікової, Г. Горох, А. Судді та ін., у яких порушено низку проблем, пов'язаних із семантичною, прагматичною, стилістичною специфікою синонімів у мові й мовленні. Усі науковці одноставно погоджуються з тим, що вживання синонімів як виражальних засобів залежить від соціальних, прагматичних, функціональних аспектів, а кожен текст характеризується комунікативним, функціонально-семантичним і прагматичним спрямуванням. На нашу думку, найменш дослідженою залишається проблема семантичного зближення слів у тексті, передумови та закономірності функціонування синонімів у художньому творі.

Мета цієї наукової розвідки полягає в описі семантичних і функціональних особливостей контекстних синонімів у художньому дискурсі сучасної української жіночої прози. Основним завданням публікації є з'ясування особливостей індивідуально-авторської синонімії, що в контексті художнього твору подекуди набуває оказіонального характеру й розширює усталені в мовній системі потенції лексичних одиниць щодо утворення близькозначних пар слів.

У дескриптивному мовознавстві синоніми консервативно розглядають з опертям на логіко-філософські й мовні категорії. Так, М. Жовтобрюх і О. Пономарів підставою для зближення слів називають спільність позначуваних ними понять. М. Жовтобрюх зазначає, що синоніми – це «слова, що відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням» [5, с. 41]. О. Пономарів називає синонімами «слова, близькі або тотожні за значенням, що по-різному називають те саме поняття» [8, с. 51]. В енциклопедії «Українська мова» [9] натрапляємо на таке визначення синонімів: «синоніми (від грецької «однойменний») слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема, синтактичні конструкції, що при повній чи частковій формі відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (із можливими відмінностями в стилістичних та граматичних характеристиках та в сполучуваності)» [9, с. 539].

Наведена дефініція є зрілою і демонструє, з одного боку, нейтральність щодо новітніх лінгвістичних аспектів, з іншого – відбиває трансформацію розуміння сутності синонімів: від слів, що позначають однакові поняття, до схожих / тотожних за значеннями слів з обов'язковими відмінностями в семантичній структурі, які зумовлені особливостями їх функціонування.

Вивчаючи семантичні характеристики синонімів, потрібно звертатися не лише до понять, а передусім до структури лексичних значень слів, що провокує семантичну рівнозначність. Збіг денотативного співвіднесення слів безперечно є умовою їхньої синонімізації в мові, але зближення слів у мовленні провокують приховані потенції лексичних одиниць, що постають як прирощені суб'єктивні асоціації і концентруються в семантичній структурі слова. Про це ще в середині минулого століття попереджав Р. Гінзбург: «денотативний компонент значення може бути описаний як тотожний або близький, тому що синоніми схожі у своєму денотативному значенні, але стилістичний компонент значення завжди різний, що зумовлює

особливості їхнього функціонування» [3, с. 22]. У цьому постійно переконаємося, виявляючи й описуючи близькозначні слова в художньому дискурсі сучасної української жіночої прози.

Сучасна жіноча проза – сингулярний соціокультурний феномен в українському літературно-мистецькому просторі, що рефлексує специфічне жіноче бачення, яке зі свого боку репрезентоване в тексті за допомогою вишукано дібраних, самобутніх фемінних мовних засобів. До індивідуально-авторських мовних засобів, що вжиті майстринями художнього дискурсу, зараховуємо й контекстні синоніми.

У руслі лексичної семантики контекстні синоніми традиційно розглядають як слова, зближені значеннями за певних комунікативних умов. Уважають, що під впливом контексту семантична структура слів зазнає змін, через що відбувається перебудова семного складу: семи предметно-поняттєвого аспекту значення частково нейтралізуються і переміщуються на другий план, водночас актуалізуються семи, що відбивають другорядні компоненти в прямому значенні слова, або вступають у дію приховані чи okazіональні (індивідуально-авторські) семи, що презентують авторську манеру, соціокультурну приналежність, індивідуальний досвід, гендер. Унаслідок такої семної інтеракції слово отримує нову значеннєву мету, властиву іншому мовному фактові, для якого таке значення є денотативним і парадигматично зафіксованим. У такий спосіб виникає контекстно зумовлена синонімія, а власне спорадично значеннєво зближені слова постають як функціонально-семантичні або контекстні синоніми.

Наприклад, контекстно зумовлену структуру значень і семантичне переміщення демонструють лексеми синонімічного ряду *спокійний – всерозуміючий – погідний: Повертають до неї обличчя з однаковим виразом – тим **спокійним, всерозуміючим і погідним** водночас, що з'являється на жіночих обличчях від знайомости з найтяжчим і найважливішим людським трудом на землі, – озираються, придивляються: спить?* [6, с. 537]. За Словником української мови, *спокійний* – «який виражає душевний спокій, врівноваженість» [2, с. 806], *розуміючий* –

«який виражає розуміння» [2, с. 714], *погідний* – *перен.* «який виражає безтурботність, урівноваженість» [2, с. 239]. Лексичні одиниці *спокійний* – *погідний* синонімізувалися на підставі інтегральної семи ‘врівноважений вигляд’ денотативного компонента значення. Украплений до цієї пари слів авторський новотвір *всерозуміючий* трансформує семантичну структуру *спокійний* – *погідний* через актуалізацію семи ‘осмислення’, у зв’язку з цим контекстний синонімічний ряд передає в такому висловленні нове значення «врівноважений свідомий вираз», оскільки функціонує як означення до *жіноче обличчя*. На зафіксований контекстно-синонімічний ряд можна вже ніколи не натрапити в мовленні. У наведеному лінійному контексті така синонімізація створює перцептивний суб’єктивно-прагматичний ефект. У функціональному призначенні контекстних синонімів вбачаємо і зворотній зв’язок, оскільки лише через наслідування художньої мети слова зближуються окремими семами, наявними у структурах їхніх лексичних значень.

Науково доведено, що «оскільки мовні одиниці можна реалізувати лише в мовленні, то будь-який контекст має здатність змінити семантичний характер» [4]. Виділяємо такі типи контекстних синонімів, компоненти семантичної структури значень яких зазнають інтерації під час реалізації функціонального потенціалу в мовленні:

1. Синоніми, що змінюють семантичну структуру з метою підкреслення й виділення певної ознаки, яка з погляду того, хто говорить, є істотною. Так, у реченні *Ноги підгинались, не слухались, кривуляли* [1, с. 14] слововживання *підгинались* – *кривуляли* зазнали синонімізації через інтегральну сему ‘рух’, а через актуалізацію семи ‘характер дії’ передали спільне значення ‘переміщення в незадовільному стані’;

2. Синоніми, що виражають посилення вияву ступеня чи міри ознаки, якості або стану. Наприклад, у реченні *А тепер хлопець став свідком важкої, серйозної розмови дорослих людей і відчув себе приналежним до світу, де ніхто не має права легковажно, безвідповідально і нерозсудливо ставитися до життя* [1, с. 16] слова *легковажно* – *безвідповідально* –

нерозсудливо синонімізувалися з метою підсилення й уточнення вираження ознаки дії, передаючи значення ‘необачна бездумна поведінка’;

3. Синоніми, компоненти структури значень яких характеризують поняття, уточнюючи різні його ознаки. Так, слова *нормальний – свідомий – газдівський* синонімізувалися через інтегральну сему ‘ознака’, а передали значення ‘розумна особистість, яка спирається на систему певних норм’ через актуалізацію прихованої семи ‘психічно здорова людина’, що постає у переносному значенні слова *нормальний*: *Була би Редька нормальною, свідомою, газдівською дитиною з Івано-Франківської області, то так би її тут і бачили з її шен геном* [7, с. 48].

Отже, контекстні синоніми по-особливому маркують мову художніх творів. Поява таких контекстних одиниць зумовлена семантичними процесами, що виникають під час взаємодії значень слів в авторському дискурсі через потребу закріпити у слові нові відтінки поняття. Контекстні синоніми можуть позначати не власне поняття, а своєрідне бачення, оцінку, ставлення до нього. У зв’язку з цим виникає потреба в подальшому комплексному дослідженні контекстної синоніміки, її функціональних особливостей на матеріалі літературного твору. Важливим й актуальним залишається вивчення лінгвостилістичних особливостей сучасної української жіночої прози.

Бібліографічні посилання

1. Бічуя Н. Шпага Славка Беркути. Львів : Видавництво Старого Лева, 2010. 174 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

3. Гинзбург Р. С. Значение слова и методика компонентного анализа. *Иностранные языки в школе*. 1978. № 5. С. 21–26.

4. Голікова Н. С. Семантика контекстуальних антонімів у мові прози П. Загребельного. *Український смисл*. 2015. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=3KOSeeQAAAAAJ&hl=uk> (дата звернення: 28.02.2019).

5. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Київ : Наук. думка, 1972. 612 с.

6. Забужко О. Музей покинутих секретів : роман. Вид. 2-е, доп. Київ : Факт, 2009. 832 с.

7. Карпа І. Піца «Гімалаї». Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. 400 с.

8. Сучасна українська літературна мова. / за ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 2001. 400 с.

9. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.). Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.